

Thuisblijven bij verkiezingen in Nederland en de Verenigde Staten

Wilma Smeenk, Nan Dirk de Graaf en Wout Ultee¹

Summary

Non-voting in the Netherlands and the United States

In this article we address the question of why some people do not vote and others do. We derive our answer from existing theories on the political party that people vote for, if they vote. The likelihood that people vote depends on the norms of the social group to which they belong, and on the degree to which they are integrated in these groups. Hypotheses are tested with a pooled dataset of cross-sectional surveys from the Netherlands (Parliamentary Election Studies) and the United States (General Social Survey). We test the hypothesis that U.S. complex voter registration decreases lowly educated persons' voting chances. By investigating our hypotheses in two different countries, we accomplish a stronger test of our theory.

Logistic regression analysis shows that in the United States lower educated people indeed have a lower propensity to vote than in the Netherlands. In both countries people who are lowly educated, low on income, and members of the lower social classes are less inclined to vote. For the U.S., the difference between blacks and whites disappears when education and social class are taken into account. Church attendance and membership of organizations are measures of (high) social integration, that are positively connected to voting chances. The latter reduces the income effect for the Netherlands. Furthermore, the young are more likely to be non-voters. No effect of marital status on voting chances was found. In the Netherlands, opposite religious and economic interests negatively influence the probability to vote; this so-called cross-pressure effect accounts for the social class effect.

1. Inleiding

Discussies over het democratisch gehalte van de Nederlandse samenleving leven voornamelijk op als de opkomst bij landelijke verkiezingen laag is. Wanneer weinig mensen stemmen, wordt dat door politici in hun commentaren veelal als een slecht teken opgevat. Dat samenlevingen waar algemene verkiezingen worden gehouden, democratischer zijn dan samenlevingen die bij

wet bepaalde groepen van stemrecht uitsluiten, moge duidelijk zijn. Maar wat als in democratische samenlevingen niet alle mensen van hun stemrecht gebruik maken? En bij welk percentage (niet)stemmers moeten we ons zorgen gaan maken over dat democratische gehalte? Een opkomstcijfer krijgt meer betekenis als we het vergelijken met opkomstcijfers in andere jaren of landen. Als we Nederland anno 1994 vergelijken met voorgaande verkiezingsjaren zien we dat het opkomstcijfer schommelt, zonet licht daalt. Een vergelijking met de Verenigde Staten, dat opkomstcijfers rond de 50% kent, leert ons dat Nederland er goed afkomt met opkomstcijfers rond de 80%. Of een bepaald opkomstcijfer hoog of laag is, is daarom vaak een relatieve kwestie.

Behalve vragen over de hoogte van opkomstcijfers, zijn vragen over mogelijke verschillen in opkomst tussen groepen kiezers van belang voor de kwestie van het democratisch gehalte van Nederland. Op die verdergaande vragen gaan politici minder vaak in. Wanneer groepen die eens van stemrecht waren uitgesloten minder van hun huidige stemrecht gebruik maken dan groepen die destijds wel stemrecht hadden, maakt democratische politiek haar bindende functie niet volledig waar. In Nederland mochten vrouwen voor het eerst in 1922 stemmen, mannen ongeacht hun kenmerken van geschiktheid en welstand in 1918. In het zuiden van de Verenigde Staten kregen negers pas dertig jaar geleden in feite stemrecht. Onderzoek in de Verenigde Staten wijst uit dat negers minder vaak hun stem uitbrengen dan blanken (Piven & Cloward, 1989). De vraag die we in dit artikel aan de orde stellen, luidt: waarom stemmen sommige mensen wel en andere niet?

Voor de beantwoording van de vraag welke mensen een grotere dan wel kleinere kans hebben om bij verkiezingen thuis te blijven, zullen we in dit artikel geen nieuwe en afzonderlijke theorie formuleren. We willen afleidingen maken uit bestaande theorieën ter beantwoording van de vraag *wie op welke partij stemt, als men stemt*. De sociale wetenschappen kennen immers eerder te veel dan te weinig theorieën, en de bestaande theorieën kunnen soms ter beantwoording van meer vragen worden gebruikt dan op het eerste gezicht lijkt.

We toetsen in dit artikel onze afleidingen in een land met betrekkelijk weinig niet-stemmers – Nederland – en in een land met relatief veel niet-stemmers – de Verenigde Staten. Op deze manier bewerkstelligen we een strengere toetsing van deze afleidingen. Bovendien hopen we, door gegevens voor twee landen te gebruiken, iets te kunnen zeggen over verschillen tussen landen in de mate waarin sociale groepen bij verkiezingen uiteenlopend opkomen, en hoe die verschillen tussen landen kunnen worden verklaard. Eén belangrijke factor is in dit verband de wijze waarop mensen als kiezers te boek komen te staan. In Nederland gebeurt dat op initiatief van de overheid, in de Verenigde Staten op verzoek van de burger. We zullen in dit artikel een hypothese verwoorden en onderzoeken over de gevolgen van een dergelijk institutioneel onderscheid voor de mate waarin groepen in uiteenlopende mate stemmen.

De opbouw van het artikel is als volgt. Eerst behandelen we de theorieën die een antwoord geven op vragen over partijkeuze. Daarna maken we vanuit deze theorieën in enkele stappen afleidingen over thuisblijven bij verkiezingen. Aan het einde van het theoretische deel formuleren we hypothesen over de gevolgen van verschillen in kiezerregistratie tussen landen. Door aldus theoretisch te werk te gaan hopen we vooruitgang te boeken op eerder Nederlands

onderzoek naar thuisblijven bij verkiezingen waarin enkel opsommingen van variabelen op hun verklaringskracht worden onderzocht (Jaarsma, Schram, van Winden & Linssen, 1986; Schmidt, 1983). Na de verantwoording van gebruikt data-materiaal en de analyse-methoden, bespreken we de resultaten. Ten slotte komen we terug op de kwestie van het democratische gehalte van de Nederlandse samenleving.

2. Stemmen bij verkiezingen

Uit onderzoek naar politieke partij-keuze weten we dat er een verband bestaat tussen variabelen als sociale klasse en religie aan de ene kant en partijkeuze aan de andere. Mensen uit de lagere beroepsklassen stemmen overwegend links en mensen uit de hogere klassen stemmen overwegend rechts (Middendorp 1992; Nieuwbeerta 1995). Kerkleden stemmen overwegend religieus, terwijl in de Verenigde Staten het tevens van belang is van wélk kerkgenootschap men deel uitmaakt: protestanten stemmen conservatiever dan katholieken en die weer conservatiever dan joden; de laatsten stemmen overwegend progressief (Lazarsfeld, Berelson & Gaudet, 1948; Lijphart, 1986; Lipset, 1981).

Er zijn grofweg twee soorten verklaringen voor de relatie tussen sociale achtergrond en partijvoorkeur (Heath, Jowell & Curtice, 1985). De *instrumentele* verklaring, gebaseerd op het werk van Downs (1957), ziet stemmen als een rationele handeling, waarbij de persoon in kwestie handelt in (zoveel mogelijk) overeenstemming met haar of zijn belangen. Arbeiders zouden dan links stemmen omdat het voor hen het meeste oplevert om te stemmen voor een partij die voor herverdeling van inkomens is. Fabrieksdirecteuren stemmen om dezelfde reden juist niet op links. De *expressieve* verklaring (Campbell, 1960) ziet iemands stemkeuze als uitdrukking van het behoren tot een bepaalde groep. In het verlengde hiervan ligt de nadruk op politieke socialisatie, partij-identificatie en de symboliek van het stemmen. Zo zouden arbeiders links stemmen omdat zij zich identificeren met de arbeidersklasse en zich de politieke visie van eerdere generaties arbeiders hebben eigen gemaakt.

Beide theorieën hebben elkaar nodig om tot een volledige verklaring van stemgedrag te komen; wat de ene theorie mist, kan de andere theorie bieden. De instrumentele theorie besteedt weinig aandacht aan de manier waarop mensen met een bepaald beroep ertoe komen hun belangen te onderkennen. De expressieve theorie legt wel de nadruk op groepen waar mensen deel van uitmaken, maar maakt niet duidelijk waarom de mensen om iemand heen op een bepaalde partij stemmen. In het geval van sociale klasse kan een instrumentele aanvulling weer van nut zijn: het gaat immers om een materieel belang. In het geval van religie kan een eng opgevatte instrumentele theorie het verband niet verklaren: religieuze belangen zijn immers geen materiële belangen. Het zal echter duidelijk zijn dat het aanhangen van een bepaalde godsdienst toch bepaalde belangen met zich meebrengt die mensen kunnen mobiliseren. De verzuiling in Nederland is een goed voorbeeld van een dergelijke belangenbehartiging: de schoolstrijd ging om de bekostiging van bijzonder onderwijs door de staat. We geven er de voorkeur aan een religieuze stem te beschouwen als een stem die een ideëel belang

vertegenwoordigt, een belang dat, zoals voor Nederland is gebleken, sterker kan zijn dan een zuiver materieel belang. Aangezien mensen over het algemeen omgaan met gelijkgestemden, is de partijkeuze die het beste overeenkomt met het belang van elk van de groepsleden, veelal ook de partijkeuze die de belangen van de groep het best verdedigt. De leden van een groep delen dan immers een materieel of ideëel belang. Dit gemeenschappelijke belang verstolt tot een groepsnorm. De omgang binnen de groep vertelt de leden van de groep welke partij het best de belangen van de groep behartigt. En daarmee wordt aangegeven op welke partij groepsleden moeten stemmen.

Hiermee hebben we de beide theorieën over partijkeuze samengevoegd in wat we noemen een normgeleide theorie over stemgedrag. Met deze theorie denken we ook over een meer volledige verklaring te beschikken voor thuisblijven bij verkiezingen. De instrumentele theorie zou voorspellen dat niemand gaat stemmen: de invloed van die éne stem op de verkiezingsuitslag is dusdanig klein, dat mensen de gang naar de stembus niet zullen maken. Deze voorspelling is, gezien de verkiezingsuitslagen, niet in deze vorm houdbaar.² De expressieve theorie voorspelt wel dat mensen gaan stemmen, maar kan, net zomin als bij het stemmen op de ene danwel andere partij, verschillen tussen mensen verklaren. We zullen de hierboven beschreven normgeleide theorie over stemgedrag dan ook gebruiken voor de verklaring van thuisblijven bij verkiezingen. Een volgende stap is nu om uit deze theorie afleidingen te maken over thuisblijven bij verkiezingen. Dit doen we in de volgende paragraaf.

3. Thuisblijven bij verkiezingen

Mensen stemmen, omdat zij deel uitmaken van groepen met bepaalde belangen, zo was onze veronderstelling. Er kunnen dan drie verschillende manieren onderscheiden worden op welke wijze groepsnormen, als een uiting van groepsbelangen, een verklaring bieden voor het thuisblijven bij verkiezingen. Ten eerste kan de norm dat men behoort te stemmen, ongeacht de partij waarop, in de ene groep veel sterker opgang maken dan in de andere. Ten tweede kunnen mensen verschillen in de mate waarin zij in die groepen zijn geïntegreerd. Ten derde willen we onderzoeken of mensen die geïntegreerd zijn in groepen met tegenstrijdige normen over de partijkeuze, een verhoogde kans hebben bij verkiezingen thuis te blijven. Deze drie zaken komen in het onderstaande aan bod.

3.1. Sociale groepen: variatie in de inhoud van groepsnormen

Mensen hebben bepaalde belangen en maken deel uit van bepaalde groepen. In die groepen heersen normen met een bepaalde inhoud. Die inhoud is uitdrukking van het groepsbelang. Wanneer we vanuit deze aanname hypothesen willen formuleren over zowel partijkeuze als het thuisblijven bij verkiezingen, moeten we bijkomende veronderstellingen maken. De eerste daarvan zegt: hoe verder de (im)materiële positie van een groep in haar geheel is verwijderd van het traditionele (en daarmee rechtse) politieke machtscentrum in een samenleving, hoe

minder hecht deze groep is geïntegreerd in het politieke stelsel van die samenleving. We komen dan tot een voorspelling over *partijkeuze* door verder aan te nemen: hoe minder hecht een groep als geheel is geïntegreerd in het politieke stelsel van een samenleving, hoe meer de norm in die groep zegt dat men op een linkse partij dient te stemmen. De voorspelling is dan dat leden van groepen die verder van het traditionele politieke machtscentrum zijn verwijderd, een grotere kans hebben om op een linkse partij te stemmen. Om voorspellingen over *thuisblijven* af te leiden, nemen we aan: hoe minder hecht een groep in haar geheel is geïntegreerd in het politieke stelsel van een samenleving, hoe zwakker in die groep de norm leeft dat men behoort te stemmen. De voorspelling is dan: hoe zwakker in een groep de norm om te gaan stemmen is, hoe groter de kans dat mensen uit deze groep bij verkiezingen thuisblijven. We gaan deze voorspellingen concretiseren door te kijken naar sociale groepen die variëren in sociale klasse, religie, opleiding, arbeidsmarktpositie en inkomen.

In het geval van sociale klasse zijn de lagere klassen verder verwijderd van het politieke machtscentrum in een samenleving dan de hogere. De geringere integratie van de lagere sociale klassen blijkt uit het feit dat zij later stemrecht kregen dan de hogere klassen. Daarom wordt de norm om te stemmen minder sterk benadrukt in de lagere klassen. Mensen uit lagere klassen hebben een grotere kans om thuis te blijven dan mensen uit hogere klassen (Texeira, 1989). In het geval van religie stelden we reeds dat kerkelijken ten opzichte van onkerkelijken een gemeenschappelijk ideëel belang hebben. Bovendien heeft religie altijd een dermate grote rol in de Nederlandse politiek gespeeld, dat we veronderstellen dat onkerkelijken wat betreft ideële positie verder van het traditionele politieke machtscentrum af staan. We verwachten daarom dat onkerkelijken met grotere kans niet-stemmers zijn dan kerkelijken (Delaney, Masters & Swochau, 1988).

Uit het voorgaande viel af te leiden dat een grotere afstand van het traditionele politieke machtscentrum in een samenleving samenging met een grotere kans om links te stemmen maar tegelijkertijd een kleinere kans om daadwerkelijk te gaan stemmen (zie bijvoorbeeld de voorspelling over de stemkansen voor leden van de lagere klassen). Wat betreft opleiding komen we echter tot de voorspelling dat hoogopgeleiden een grotere kans hebben links te stemmen én een grotere kans hebben te gaan stemmen. We komen tot deze voorspelling door aan te nemen dat mensen die afstand *nemen* van het politieke machtscentrum in de samenleving (hoog opgeleiden) meer belang hechten aan stemmen dan mensen die op afstand *gehouden worden* van het politieke machtscentrum (leden van de lagere klassen). Immers, een hogere opleiding staat voor mondig zijn en kritiek verwoorden op bestaande verhoudingen (Lipset, 1981). Met deze veronderstelling leiden we uit de theorie af dat hoger opgeleiden een kleinere kans hebben bij verkiezingen thuis te blijven dan lager opgeleiden. Eerder onderzoek heeft het belang aangetoond van opleiding voor de kans te gaan stemmen (Jaarsma e.a., 1986; Powell, 1986).

Een nadere indicatie van iemands materiële positie is zijn of haar arbeidsmarktpositie. Werklozen hebben, in vergelijking met werkenden, in de politiek een marginale positie. Zij onderhandelen niet mee over CAO's en zijn geen gesprekspartner wanneer de hoogte van de uitkeringen onderwerp van discussie is. We verwachten daarom dat werklozen met grotere

kans niet-stemmers zijn dan werkenden. Voor Nederland zijn er aanwijzingen dat werklozen een lagere mate van politieke participatie hebben dan werkenden (Buijs, 1986; Hartman & Vlug, 1989).

Een volgende voorspelling betreft de invloed van de factor inkomen. Als we cynisch zijn en veronderstellen dat (veel) politieke macht in (vele) guldens/dollars uitgedrukt wordt, zijn de lagere inkomensgroepen minder hecht geïntegreerd in het politieke stelsel van een samenleving. Ook als we minder cynisch zijn, is het aannemelijk dat de lagere inkomensgroepen in mindere mate de verdeling van middelen in een samenleving beïnvloeden dan de hogere inkomensgroepen. We verwachten dan ook dat mensen met een laag inkomen een relatief grote kans hebben niet te stemmen. Teixeira (1992) rapporteert voor de Verenigde Staten lagere stemkansen voor de laagste inkomensgroepen, Jaarsma e.a. (1986) doen dit voor Nederland.

Ten laatste maken we nog een voorspelling over de stemkansen van negers in de Verenigde Staten. De geschiedenis van (in)formele achterstelling van deze bevolkingsgroep zou met een lagere mate van integratie in het politieke stelsel van de samenleving gepaard gaan. Dat negers in mindere mate opkomen bij verkiezingen dan blanken is bekend (Piven & Cloward, 1989). Vaststelling van directe effecten levert een minder eenduidig beeld op (Murray & Vedlitz, 1977; Pomper & Sernekos, 1991). We zullen daarom de hypothese toetsen dat negers een grotere kans hebben bij verkiezingen thuis te blijven dan blanken, met inachtneming van de factoren sociale klasse en opleiding. De geformuleerde hypothesen, waar we verder naar zullen verwijzen als de *sociale groepen-hypothesen*, staan hieronder nogmaals vermeld:

Bij verkiezingen hebben

- 1a. mensen uit de lagere klassen een grotere kans om thuis te blijven dan mensen uit de hogere klassen;
- 1b. onkerkelijken een grotere kans om thuis te blijven dan kerkelijken;
- 1c. laag opgeleiden een grotere kans thuis te blijven dan hoog opgeleiden;
- 1d. mensen die weinig verdienen een grotere kans thuis te blijven dan mensen die veel verdienen;
- 1e. werklozen een grotere kans thuis te blijven dan mensen met een betaalde baan;
- 1f. (in de Verenigde Staten) negers een grotere kans om thuis te blijven dan blanken.

Zojuist is besproken hoe de sterkte van de groepsnorm over stemmen bij verkiezingen kan variëren tussen sociale groepen. We verwachten dat hoe sterker de groepsnorm over stemmen is, hoe kleiner de kans dat mensen uit die groepen bij verkiezingen thuisblijven. We gaan hierina in op de variatie in de mate van integratie die mensen binnen deze groepen kunnen hebben.

3.2. Integratie: variatie in de mate van integratie binnen groepen

Durkheim (1897) stelde dat de naleving van normen in de samenleving samenhangt met de mate van integratie in groepen. Toegepast op het probleem van niet-stemmen, betekent dit dat mensen met een lage mate van integratie een grotere kans hebben de groepsnorm over stemmen niet te volgen en bij verkiezingen thuis te blijven. Belangrijk hierbij is dat mensen bin-

nen een groep verschillen in de positie die zij in die groep innemen. In het geval van kerkgemeenschappen bijvoorbeeld, is iemand die elke week kerkdiensten bijwoont, in sterkere mate in de groep kerkelijken geïntegreerd is dan iemand wiens naam enkel in de kerkregistratie is terug te vinden. Individuele gedragingen, meer dan groepskenmerken, bepalen dan de mate van integratie.

In navolging van Durkheim veronderstellen we dat iemands burgerlijke staat van belang is voor de mate van integratie in sociale groepen. Ongehuwden zouden een lagere mate van integratie, ceteris paribus, hebben dan gehuwden of samenwonenden. Zij zouden daarmee een grotere kans hebben bij verkiezingen thuis te blijven. Amerikaans onderzoek ondersteunt deze verwachting (Pomper & Sernekos, 1991). Verenigingslidmaatschap is een volgende factor die aanduidt in welke mate mensen centraal staan in de groepen waar zij deel van uitmaken. Mensen die lid zijn van één of meer verenigingen, zoals een vakbond, een politieke partij, of een vereniging als Amnesty International, worden een hogere mate van integratie toegedacht en daarmee in mindere mate verondersteld niet-stemmers te zijn (Delaney e.a., 1988; Jaarsma e.a., 1986). Een laatste algemene indicator voor de mate van integratie is iemands leeftijd. Op jongere leeftijd is het nog niet erg duidelijk waar iemands belangen liggen en groepslidmaatschap ligt nog niet vast. Bij het ouder worden kristalliseren die belangen zich uit en is de betrokkenheid bij de maatschappij in de zin van het hebben van een vaste baan en een gezin groter. Na een bepaalde leeftijd neemt die betrokkenheid echter weer af, doordat mensen met pensioen gaan, de kinderen het huis uitgaan, etcetera. We veronderstellen dus een kromlijning verband tussen iemands leeftijd en zijn of haar mate van integratie, en daarmee de kans om te stemmen. Mensen in de middelste leeftijdsgroepen zouden dan de kleinste kans hebben bij verkiezingen thuis te blijven, terwijl jongeren en ouderen een grotere kans hebben niet-stemmers te zijn. Er zijn empirische aanwijzingen voor een dergelijk leeftijdseffect (Hout & Knoke, 1975; Rose, 1974).

We maken ten slotte nog voorspellingen over de mate van integratie in twee specifieke groepen. Wat betreft de groep kerkleden, verwachten we dat mensen die regelmatig naar de kerk gaan, hechter geïntegreerd zijn in de groep kerkelijken dan mensen die af en toe naar de kerk gaan. Dat onregelmatige kerkgangers een grotere kans hebben bij verkiezingen thuis te blijven, is bevestigd in Pomper en Sernekos (1991). Evenzo veronderstellen we voor de groep werkenden, dat mensen die voltijds werken hechter in hun werkkring geïntegreerd zijn dan mensen die in deeltijd werken. Zij hebben daarmee een grotere kans de groepsnorm over stemmen te volgen en bij verkiezingen daadwerkelijk te stemmen. Samengevat zien wat we noemen de *integratie-hypothesen* er als volgt uit:

Bij verkiezingen hebben

- 2a. ongehuwden een grotere kans thuis te blijven dan gehuwden/samenwonenden;
- 2b. niet-verenigingsleden een grotere kans thuis te blijven dan verenigingsleden;
- 2c. mensen uit de middelste leeftijdsgroepen een relatief kleine kans thuis te blijven;
- 2d. onregelmatige kerkgangers een grotere kans thuis te blijven dan regelmatige kerkgangers;
- 2e. mensen die minder uren werken een grotere kans thuis te blijven dan mensen die meer uren werken.

Tot nu toe hebben we gekeken naar de integratie in één bepaalde groep. Mensen zijn echter lid van meerdere groepen, en soms van groepen met tegengestelde belangen. Welke gevolgen lidmaatschap van twee groepen met tegenstrijdige belangen voor de stemkans kan hebben, bespreken we hierna.

3.3. *Cross-pressie: integratie in groepen met tegenstrijdige normen*

Een voorbeeld voor Nederland: iemand is én handarbeider én katholiek. Op welke partij moet deze persoon dan stemmen, op de PvdA of op het CDA? Iemand die sterk geïntegreerd is in een van beide groepen, zal het ene belang zwaarder laten wegen, en dan ook die groepsnorm volgen. Voor iemand, die tussen beide groepen in staat, is deze belangenafweging minder duidelijk. De onverenigbaarheid van normen kan ertoe leiden dat men de beslissing uit- en zelfs afstelt, omdat men geen van beide groepen voor het hoofd wil stoten (Sperlich, 1971). Lazarsfeld (1948) stelde dat dergelijke *cross-pressies* de kans om te gaan stemmen negatief beïnvloeden, en ook Powell (1976) vond een negatief effect van *cross-pressie* op de stemkans.

In Nederland is een *cross-pressie* eigenlijk alleen maar mogelijk bij het hebben van linkse economische belangen en religieuze belangen. Niet-religieuzen die links zijn kunnen immers bij de PvdA terecht, niet-religieuze rechtsen bij de VVD en religieuze rechtsen kunnen op het CDA stemmen. Bij het veronderstellen van *cross-pressie* is het van belang dat de normatieve druk uit beide richtingen ongeveer even groot is. Regelmatige kerkgangers zullen mensen zijn die een sterkere druk uit de groep van hun kerk ondervinden dan uit de groep van hun klasse. Van de groep kerkelijken uit de lagere klassen, zouden dus vooral de mensen die niet regelmatig naar de kerk gaan, *cross-pressie* ondervinden. In de Verenigde Staten ligt de zaak iets ingewikkelder, omdat protestanten veelal conservatief (Republikeinen) stemmen, terwijl katholieken overwegend progressief (Democraten) stemmen. Protestanten in de lagere klassen krijgen dan vanwege hun lidmaatschap van de protestantse kerk een conservatief stemadvies, terwijl hun lidmaatschap van de lagere klasse aanzet tot progressief stemmen. Evenzo moeten katholieken in de hogere klassen een keuze maken tussen de progressieve stem die hen ingegeven wordt door hun kerklidmaatschap en de conservatieve stem die hen ingegeven wordt door lidmaatschap van de hogere klasse. Ook hier wordt de *cross-pressie* groter verondersteld bij de onregelmatige kerkgangers. De voorspellingen, die we aanduiden als de *cross-pressie-hypothesen*, luiden als volgt:³

Bij verkiezingen

- 3a. in Nederland hebben onregelmatig kerkgaande kerkleden in de lagere klassen een grotere kans om thuis te blijven dan regelmatig kerkgaande kerkleden en onkerkelijken in de lagere klassen;
- 3b. in de Verenigde Staten hebben onregelmatig kerkgaande protestanten in de lagere klassen een grotere kans om thuis te blijven dan katholieken in de lagere klassen;
- 3c. in de Verenigde Staten hebben onregelmatig kerkgaande katholieken in de hogere klassen een grotere kans om thuis te blijven dan protestanten in de hogere klassen.

Tot zover de afleidingen uit de normgeleide theorie over thuisblijven bij verkiezingen. We zullen nu nog als afsluiting de verschillen in kiezerregistratie tussen de twee landen beschouwen.

3.4. Institutionele verschillen en individuele stemkansen: Nederland en de Verenigde Staten

Tot nu toe benadrukten we met onze synthese van een instrumentele en een expressieve theorie vooral de baten die mensen kunnen hebben bij het uitbrengen van hun stem, en besteedden we weinig aandacht aan de kosten, verbonden aan het stemmen. In dat opzicht is het belangrijk te vermelden dat deze kosten in Nederland lager zijn dan in de Verenigde Staten. In Nederland worden stemgerechtigden voor verkiezingen immers automatisch als kiezer geregistreerd, terwijl in de Verenigde Staten burgers zichzelf voor verkiezingen moeten registreren. Over het geheel genomen moeten Amerikanen dus meer moeite doen om te stemmen dan Nederlanders. Deze redenering kan echter worden uitgebreid. Piven en Cloward (1989) hebben beargumenteerd dat het juist niet de *gemiddelde* Amerikaan is die problemen heeft met de registratie, maar de Amerikanen uit de lagere sociale klassen en met een lage opleiding. Volgens hen varieert de mate van opleiding, sterker dan inkomen of beroep, met de mate van participatie. Dat zou het geval zijn omdat voor hoger opgeleiden de baten van stemmen eerder opwegen tegen de kosten van stemmen: 'education (...) increases cognitive skills, which facilitates learning about politics (...) Better educated people are likely to get more gratification from political participation (...) Finally, schooling imparts experience with a variety of bureaucratic relationships: learning requirements, filling out forms, waiting in lines, and meeting deadlines.' (p. 115)

Het effect van opleiding op stemkansen in de Verenigde Staten zou dan a) het sterkste van de effecten van sociale achtergrond zijn en b) sterker zijn dan in Nederland. In Teixeira (1992) en Powell (1986) vinden we resultaten die deze hypothesen ondersteunen. We zullen deze hypothesen de *institutionele hypothesen* noemen, aldus geformuleerd:

Bij verkiezingen

4a. verklaart opleiding meer van de variatie in stemkansen dan inkomen of sociale klasse;

4b. verklaart opleiding meer van de variatie in stemkansen in landen zonder automatische kiezerregistratie (zoals de Verenigde Staten) dan in landen met automatische kiezerregistratie (zoals Nederland).

4. Data en methoden

Gegevens voor Nederland zijn afkomstig uit een samenvoeging van de Nederlandse Kiezeronderzoeken van 1971, 1972, 1977, 1981, 1982, 1986 en 1989 (N=6317). Voor de Verenigde Staten maken we gebruik van een gecumuleerd bestand van de General Social Surveys voor de verkiezingsjaren in de periode 1972-1988.⁴ Tabel 1 geeft een overzicht van de gebruikte variabelen.⁵ 'Regio' is voor de Verenigde Staten als controle-variabele opgenomen.

De afhankelijke variabele heeft in dit artikel slechts twee categorieën: iemand stemt wel of niet. Logistische regressie is bij een dergelijke dichotome afhankelijke variabele de aangewezen analyse-techniek. De afhankelijke variabele is dan een verhouding van kansen om zich in de éne categorie (niet stemmen) in plaats van de andere (wel stemmen) te bevinden. Het berekenen van logaritmen van de odds-ratio's brengt de waarden weer op een lineaire schaal.

Tabel 1 De variabelen, voor beide landen, gegroepeerd per set hypothesen

	Nederland	Verenigde Staten
<i>variabele</i>	<i>categorieën</i>	
gestemd?	0= ja 1= nee	
<i>sociale groepen-hypothesen</i>		
sociale klasse*	1= hogere hoofdarbeid 4= geschoolde handarbeid	2= routine hoofdarbeid 3= zelfstandige 5= routine handarbeid
religie**	1= katholiek 2= hervormd 3= gereformeerd 4= anders 5= geen	1= protestant 2= katholiek 3= joods 4= anders 5= geen
opleiding (hoogst behaalde)	1= lagere school 2= ulo/lbo 3= mbo/havo/vwo 4= hbo/universiteit	1= < high school 2= high school 3= college 4= university
ras		0= niet zwart 1= zwart
regio		0= niet-Zuiden (South Atlantic, East South Atlantic, West South Atlantic) 1= Zuiden (New England, Middle Atlantic, East North Central, West North Central, Mountain, Pacific)
inkomen	0= inkomen > laagste kwartiel	1= inkomen laagste kwartiel
beroepsstatus	1= werkloos 2= gepensioneerd 3=student/thuis 4=werkend	

---

integratie-hypothesen

---

burgerlijke staat	0= gehuwd, samenwonend	1= ongehuwd, gescheiden, verweduwd
lidmaatschap verenigingen	0= geen lid	1= lid van minstens één organisatie
leeftijd	1 = 18-35 2= 36-50 3= 51-ouder	
kerkgang	0= minder dan 1 keer per maand	1= 1 keer per maand of vaker
gewerkte uren	interval variabele - gewerkte uren per week	

---

cross-pressie-hypothesen

---

cross-pressie	0= handarbeider en niet kerkelijk, handarbeider en regelmatig kerkgaand 1= handarbeider en onregelmatig kerkgaand (cross-pressie)	combinatie van religie, kerkgang en klasse (gedichotomiseerd), resulterend in 7 in de analyse op te nemen dichotome variabelen
---------------	--	--

---

* De gehanteerde klasse-indeling is die volgens Erikson, Goldthorpe en Portacorero (1983).

** De vraag was: Beschouwt u zichzelf als lid van een kerkgenootschap? Zo ja, van welk kerkgenootschap beschouwt u zich lid?

5. Resultaten

De *sociale groepen-hypothesen* betroffen de invloed van sociale klasse, religie en opleiding. Onder deze noemer maakten we ook voorspellingen over de invloed van inkomen, beroepsstatus en ras op de stemkans. Resultaten van de toetsing van de *sociale groepen-hypothesen* staan in tabel 2. Zoals gezegd zijn geslacht en regio (VS) opgenomen als controle-variabelen. Leeftijd heeft in deze analyse de functie van controle-variabele. De bespreking van de effecten van leeftijd zoals in de theorie verondersteld, zullen we uitstellen tot na de toetsing van de *integratie-hypothesen*. Een positieve parameter b (en een $\exp(b)$ groter dan één) impliceert een grotere kans om thuis te blijven in een bepaalde categorie vergeleken met de referentie-categorie. Een negatieve parameter (en $\exp(b)$ kleiner dan één) duidt op een negatief effect op thuisblijven bij verkiezingen, met andere woorden een grotere kans om te gaan stemmen.

Wat betreft sociale klasse is er in beide landen een significant verschil tussen de hoogste klasse en de laagste klasse in de kans om bij verkiezingen thuis te blijven. Bovendien is de richting van het verschil zoals voorspeld: mensen uit de lagere klassen zijn met grotere kans thuisblijvers dan mensen uit de hogere klassen. In Nederland zijn de verschillen tussen de overige klassen en de laagste klasse niet significant; in de Verenigde Staten is dat wel het geval. Hypothese 1a over de invloed van sociale klasse op de stemkans is daarmee voor Nederland

Tabel 2 Resultaten van logistische regressie van thuisblijven bij verkiezingen in Nederland en de Verenigde Staten naar sociale klasse, religie, opleiding, inkomen, beroepsstatus (ras, regio), geslacht en leeftijd. NL: $N=6317$, $\chi^2=272$, $df=17$, VS: $N=5856$, $\chi^2=1007$, $df=19$.
* = significant $\alpha=0,05$. ** = significant $\alpha=0,01$

		Nederland		Verenigde Staten	
		b	exp(b)	b	exp(b)
klasse	– ongesch. handarbeid (ref.)	–	–	–	–
	– geschoolde handarbeid	–0,06	0,94	–0,18	0,84
	– zelfstandig	0,01	1,00	–0,35*	0,71*
	– routine hoofdarbeid	–0,25	0,78	–0,43**	0,65**
	– hogere hoofdarbeid	–0,43**	0,65**	–0,51**	0,60**
religie	<i>Nederland</i>				
	– kath.				
	– herv.				
	– geref.				
	– anders				
<i>VS</i>					
– kath.	0,01	1,01	–0,44**	0,64**	
– herv.	–0,48**	0,62**	–0,50**	0,61**	
– geref.	–1,09**	0,34**	–0,61*	0,54*	
– anders	0,65**	1,92**	0,40	1,48	
– geen (ref.)	–	–	–	–	
opleiding	– lo (ref.)	–	–	–	–
	– ulo/lbo	–0,52**	0,60**	–0,74**	0,42**
	– mbo/havo/vwo	–0,85**	0,43**	–1,46**	0,23**
	– hbo/univ.	–1,26**	0,28**	–1,81**	0,16**
inkomen	– < 25 %	0,30 **	1,35 **	0,56 **	1,76 **
	– ≥ 25 % (ref.)	–	–	–	–
beroepsstatus	– werkloos	0,02	1,02	0,21	1,23
	– pensioen/arbeidsongeschikt	0,07	1,07	0,27	1,31
	– studerend/thuis	–0,01	0,99	0,09	1,10
	– werkend (ref.)	–	–	–	–
ras	– zwart	–	–	–0,04	0,96
	– niet-zwart (ref.)	–	–	–	–
regio	– niet-Zuiden (ref.)	–	–	–	–
	– Zuiden	–	–	0,35**	1,42**
geslacht	– man (ref.)	–	–	–	–
	– vrouw	–0,18	0,83	0,16*	1,18*
leeftijd		–0,03**	0,97**	–0,05**	0,94**
constante		–0,17	0,84	2,60**	0,07**

enigszins en de Verenigde Staten duidelijk bevestigd. Wat betreft religie hebben in beide landen kerkelijken in het algemeen een kleinere kans thuis te blijven dan onkerkelijken. Dit pleit voor hypothese 1b. Voor Nederland gaat die hypothese niet op voor de katholieken; zij verschillen niet significant van onkerkelijken in hun stemkans. Opleiding heeft een negatief effect op het thuisblijven bij verkiezingen. Vergeleken met mensen die alleen lagere school hebben gehad, hebben de hoogst opgeleiden in Nederland een 0,28 keer kleinere kans om bij verkiezingen thuis te blijven. Voor de Verenigde Staten wordt deze kansverhouding uitgedrukt in een odds-ratio van 0,16. Hypothese 1c, die stelt dat een hoge opleiding samengaat met een kleine kans om thuis te blijven bij verkiezingen, is daarmee bevestigd. Wat betreft inkomen (hypothese 1d) hebben de mensen met een inkomen in het laagste inkomenskwartiel in Nederland en in de Verenigde Staten een significant grotere kans om bij verkiezingen thuis te blijven. Dit is conform de verwachting. Wat betreft werkloosheid vinden we zowel voor Nederland als de Verenigde Staten geen significante verschillen in stemkansen tussen werklozen en werkenden. De betreffende hypothese 1e is daarmee voorlopig weerlegd. Het feit dat niet onderscheiden kon worden naar de duur van de werkloosheid, is hier wellicht debet aan.

Voor de Verenigde Staten veronderstelden we in hypothese 1f dat negers een grotere kans hebben bij verkiezingen thuis te blijven dan blanken. Deze hypothese wordt niet gesteund: enkel en alleen het feit dat iemand neger is, heeft geen significant effect op de kans om bij verkiezingen thuis te blijven. Weliswaar verschillen negers in opkomst van blanken, maar dit verschil wordt veroorzaakt door het feit dat zij een lage opleiding hebben of in de lage klassen zitten en niet door het feit dat zij neger zijn. De variabele regio daarentegen die als controle-variabele was opgenomen heeft wel een significant effect op de kans om thuis te blijven; voor mensen in het Zuiden van de Verenigde Staten is die kans groter. Wanneer regio niet in de analyse is opgenomen, verschillen negers ook niet significant van blanken in hun kans om bij verkiezingen thuis te blijven.

Eenmaal het effect van opleiding, inkomen en sociale klasse vastgesteld, kunnen we de zogenoemde *institutionele hypothesen* toetsen. Deze hypothesen betreffen de invloed van verschillen in kiezer-registratie op individuele stemkansen. Hypothese 4a veronderstelde dat opleiding meer verklaart van de stemkans dan sociale klasse of inkomen. In hypothese 4b werd bovendien de uitspraak gedaan dat opleiding in de Verenigde Staten meer van de variatie in stemkansen verklaart dan in Nederland. De informatie die nodig is om deze hypothesen te toetsen staat vermeld in tabel 3, en is verkregen door een aantal geneste logistische modellen te vergelijken op de variatie in de afhankelijke variabele die elk model verklaart.

Binnen de twee landen treedt het grootste verlies aan verklaarde variantie op wanneer de variabele opleiding buiten de analyse wordt gehouden.⁶ Dit pleit voor hypothese (4a) die stelt dat de opleiding die iemand genoten heeft van grotere invloed is op de stemkans dan iemands sociale klasse of inkomen. Wanneer deze invloed vergeleken wordt tussen de twee landen, blijkt het verlies aan variantie bij uitsluiting van de variabele opleiding in de Verenigde Staten groter te zijn dan in Nederland. Hypothese 4b, die stelde dat in een land zonder automatische kiezer-registratie (de Verenigde Staten) opleiding meer van invloed is op de stemkans dan in een land met automatische kiezer-registratie (Nederland), is hiermee bevestigd. De manier waarop instituties in een land georganiseerd zijn, kan ongelijke gevolgen hebben voor de leden in een samenleving. Piven en Cloward (1989) benadrukken dat dit een bedoeld gevolg is geweest in de tijd dat die organisatie (kiezer-registratie) tot stand kwam. Onbedoeld echter werkt deze organisatie ook nu nog door in een land dat democratie hoog in het vaandel heeft staan.

Tabel 3 Afname in χ^2 (per vrijheidsgraad) bij verwijdering uit het logistische model van tabel 2 van de variabelen opleiding, inkomen en sociale klasse ($N=6317$, $\chi^2=272$, $df=17$) en de Verenigde Staten ($N=5856$, $\chi^2=1007$, $df=19$)

	Nederland	Verenigde Staten
verwijdering uit het volledige model (zie tabel 2) van:	verlies (χ^2/df)	verlies (χ^2/df)
– inkomen	7,99	49,48
– sociale klasse	2,54	7,56
– opleiding	18,26	54,46

De voorgaande analyse betrof de toetsing van de *sociale groepen-hypothesen* en de *institutionele hypothesen*. Onze theorie voorspelt dat er niet alleen verschillen in groepsnormen zijn tussen sociale groepen, maar tevens dat binnen die groepen mensen kunnen variëren naar de mate van integratie. Daartoe werden hypothesen opgesteld over de invloed van burgerlijke staat, verenigingslidmaatschap en leeftijd, alsmede over de invloed van kerkgang en gewerkte uren. Deze hypothesen noemden we de *integratie-hypothesen*. De resultaten van de toetsing van deze hypothesen zijn af te lezen uit de eerste twee kolommen van tabel 4 (model I). In deze kolommen zijn alleen de odds-ratio's vermeld voor beide landen. Nogmaals, deze geven de verhouding weer van de kans om niet te stemmen in de betreffende categorie en deze kans in de referentie-categorie.

We zien dat, wat betreft burgerlijke staat, in beide landen ongehuwden niet significant verschillen van gehuwden/samenwonenden in hun stemkansen. Dit is in tegenspraak met hypothese 2a. De hypothese over de invloed van verenigingslidmaatschap (2b) vindt wel ondersteuning in onze bevindingen. Mensen die lid zijn van een of meer verenigingen hebben een significant kleinere kans niet-stemmers te zijn. De hypothese over de verschillen in stemkansen tussen de verschillende leeftijdsgroepen veronderstelde een kromlijng verband (hypothese

Tabel 4 Resultaten van logistische regressie van thuisblijven bij verkiezingen in Nederland en de Verenigde Staten naar sociale klasse, religie, opleiding, inkomen, beroepsstatus (ras, regio), geslacht, leeftijd, kerkgang, burgerlijke staat, verenigingslidmaatschap, gewerkte uren (en crosspressie). NL: N=5456, VS: N=3076. * = significant $\alpha=0,05$. ** = significant $\alpha=0,01$. Vermelde waarden zijn odds-ratio's

		model I		model II		
		NL	VS	NL	VS	
klasse	– ongesch. handarb. (ref.)	–	–	–	–	
	– geschoolde handarbeid	0,93	0,83	0,93	0,83	
	– zelfstandig	0,81	0,54**	0,95	0,54**	
	– routine hoofdarbeid	0,68*	0,58**	0,79	0,58**	
	– hogere hoofdarbeid	0,61**	0,54**	0,71	0,54**	
religie	<i>Nederland</i>					
	– kath.	VS	1,40**	0,81	1,11	0,81
	– herv.	prot.	0,78	0,81	0,61*	0,81
	– geref.	cath.	0,71	0,81	0,57	0,81
	– anders	jew	3,00**	2,09*	2,41**	2,09*
– geen (ref.)	anders	–	–	–	–	
	geen					
opleiding	– lo (ref.)	< highs.	–	–	–	
	– ulo/lbo	highsch.	0,64**	0,46**	0,64**	0,46**
	– mbo/havo/vwo	college	0,42**	0,21**	0,42**	0,21**
	– hbo/univ.	university	0,33**	0,16**	0,32**	0,16**
inkomen	– < 25 %		1,24	1,62*	1,25	1,62**
	– ≥ 25 % (ref.)		–	–	–	–
beroepsstatus	– werkloos		1,45	1,34	1,45	1,34
	– pensioen/arbeidsongeschikt		1,16	0,92	1,17	0,92
	– studerend/thuis		1,36	1,01	1,37	1,01
	– werkend (ref.)		–	–	–	–
ras	– zwart		–	0,98	–	0,98
	– niet zwart (ref.)		–	–	–	–
regio	– niet-Zuiden (ref.)		–	–	–	–
	– Zuiden		–	1,33**	–	1,33**
geslacht	– man (ref.)		–	–	–	–
	– vrouw		0,88	1,25*	0,88	1,25*
leeftijd	– 18-35 jaar		1,57**	2,51**	1,58**	2,51**
	– 35-50 jaar (ref.)		–	–	–	–
	– 50 en ouder		0,64**	0,38**	0,64**	0,38**

		model I		model II	
		NL	VS	NL	VS
kerkgang	– onregelmatig (ref.)	–	–	–	–
	– regelmatig	0,47**	0,58**	0,59**	0,58**
burgerlijke staat	– getrouwd (ref.)	–	–	–	–
	– ongetrouwd	1,10	0,99	1,10	0,99
verenigingslid	– ja	0,54**	0,57**	0,54**	0,57**
	– nee (ref.)	–	–	–	–
gewerkte uren		1,01	1,00	1,01	1,00
cross-pressie	– ja			1,50*	n.s. ¶
	– nee (ref.)			–	
constante		0,16**	1,87*	0,15**	1,87*
χ^2/df		290/22	633/24	294/23	635/31

¶ De 7 dichotome cross-pressie variabelen dragen niet significant bij aan de verklaring van stemkansen (alle odds-ratio's gelijk aan 1). De parameterschattingen zijn om redenen van overzichtelijkheid uit deze tabel weggelaten.

2c). We zien aan de odds-ratio's van model I in tabel 4 dat jongeren van 18 tot 35 jaar (vergeleken met 36-50-jarigen) inderdaad met grotere kans niet-stemmers zijn. Mensen boven de vijftig hebben echter een significant kleinere kans om thuis te blijven dan mensen in de middelste leeftijdsgroep. Deze laatste uitkomst is niet als voorspeld. De bevinding dat ouderen met vrijwel even kleine kans thuisblijven als jongeren stemmen (beide ten opzichte van de mensen van middelbare leeftijd), duidt dus eerder op een rechtlijnig dan het veronderstelde kromlijnige verband. Om hypothese 2d over de invloed van kerkgang te toetsen onderscheiden we kerkleden naar de frequentie waarmee zij kerkdiensten bezoeken. Regelmatige kerkgangers blijken dan een significant kleinere kans te hebben om thuis te blijven bij verkiezingen dan mensen die onregelmatig naar de kerk gaan. Dit is conform de verwachting dat mensen die vaker in contact treden met leden van de groep, een grotere kans hebben de groepsnorm te volgen. Overigens valt in Nederland en de Verenigde Staten het effect van religie (zoals gerapporteerd in tabel 2) voor de meeste categorieën weg bij constanthouding voor kerkgang. Dit geldt in Nederland niet voor de katholieken; zij hebben nu een significant grotere kans om thuis te blijven dan onkerkelijken. Voor Nederland zien we bovendien dat het effect van inkomen op de stemkans aan betekenis inboet, als rekening gehouden wordt met het effect van verenigingslidmaatschap.⁷

Onze laatste hypothese over integratie betrof de invloed van gewerkte uren (2e). De redenering was dat mensen die meer uren werkten, een grotere mate van integratie in de werkkring hadden en daardoor een grotere kans om te stemmen. Deze hypothese wordt door de empirie niet bevestigd: mensen die veel uren werken, verschillen wat betreft stemkans niet van mensen die weinig uren werken. Wat betreft geslacht, ten slotte, hebben in de Verenigde Staten vrouwen een grotere kans thuis te blijven dan mannen. We hebben hier geen verklaring voor.

De laatste hypothesen betroffen de effecten van *cross-pressie* op de stemkans. De resultaten van de toetsing van deze hypothesen zijn vermeld in de laatste twee kolommen van tabel 4 (model II). Model II is een uitbreiding van model I met de *cross-pressie*-variabelen. Om de *cross-pressie* effecten te modelleren voegen we voor Nederland één dichotome variabele toe en voor de Verenigde Staten zeven, aangezien we hier te maken hebben met een combinatie van drie variabelen: soort religie, kerkgang en sociale klasse (zie tabel 1).

In de derde kolom van tabel 4 zien we dat het effect van *cross-pressie* op de kans om bij verkiezingen thuis te blijven in Nederland significant is. Onregelmatig kerkgaande handarbeiders hebben een grotere kans dan regelmatig kerkgaande of onkerkelijke handarbeiders om bij verkiezingen thuis te blijven.⁸ Voor Nederland geldt bovendien dat het significante effect van *cross-pressie* de eerder significante verschillen tussen de hogere klassen en de laagste klasse doet verdwijnen. In de Verenigde Staten heeft geen van de beide veronderstelde *cross-pressies* een significant effect op de kans bij verkiezingen thuis te blijven ($df=7$, $\chi^2=2$). De effecten zoals ze in de vierde kolom van tabel 4 staan vermeld worden niet beïnvloed door de opname van de *cross-pressie* variabelen. De *cross-pressie* hypothese is daarmee voor Nederland niet weerlegd, voor de Verenigde Staten wel. Deze bevinding hangt wellicht samen met het feit dat Nederland nog altijd, ondanks de val van de zuilen, partijen op christelijke grondslag kent. De verschillende groepen leggen in Nederland mogelijk meer nadruk op het feit dat je maar bij één groep hoort en daarmee niet tot meerdere groepen tegelijkertijd kunt behoren. Mensen die lid zijn van twee groepen met tegenstrijdige stemnormen verkeren dan in Nederland bij verkiezingen sterker in een dilemma dan in de Verenigde Staten.

In het voorgaande zijn uit een normgeleide theorie over stemgedrag drie sets hypothesen over thuisblijven bij verkiezingen afgeleid en getoetst. De *sociale groepen-hypothesen* benadrukken verschillen in stemkansen als gevolg van ongelijkheden tussen mensen in (im)materiële positie. De *integratie-hypothesen* verwijzen naar het belang van cohesie in een samenleving voor stemkansen. De *cross-pressie-hypothesen* signaleren onbedoelde gevolgen van de manier waarop een samenleving georganiseerd is. Tabel 5 presenteert een geneste modelvergelijking die een indruk geeft van de verklaringskracht van de drie sets hypothesen voor het probleem van niet-stemmen.

Uit tabel 5 leren we dat de volgorde waarin de verschillende sets hypothesen de variatie in stemkansen verklaren, in beide landen gelijk is. De integratie-variabelen verklaren, ook gecorrigeerd voor steekproefgrootte, het meest van de variatie in de kans om thuis te blijven, daar-

na de sociale groepen-variabelen. De cross-pressie-variabelen, ten slotte, verklaren het minst van de gevonden variatie.

Tabel 5 Afname in χ^2 (per vrijheidsgraad) bij verwijdering uit het logistische model (zie tabel 4) van de verschillende sets hypothesen (sociale groepen-, integratie-, cross-pressie-) voor Nederland ($N=5456$, $\chi^2=294$, $df=23$) en de Verenigde Staten ($N=3706$, $\chi^2=635$, $df=31$)

	Nederland	Verenigde Staten
verwijdering uit het volledige model (tabel 4, model II) van:	verlies (χ^2/df)	verlies (χ^2/df)
– sociale groepen-variabelen	8,05	14,36
– integratie-variabelen	16,42	52,82
– cross-pressie-variabelen	4,12	0,28

6. Conclusie en discussie

In het voorgaande stelden we de vraag naar factoren die van invloed zijn op de kans om bij verkiezingen thuis te blijven. Meer specifiek was de vraag of er verschillen in stemkansen tussen sociale groepen bestaan. Voor het antwoord op die vraag hebben we geen nieuwe theorie over thuisblijven bij verkiezingen opgesteld, maar hebben we afleidingen gemaakt uit bestaande theorieën over partijkeuze. Deze verklaring toetsten we in twee sterk verschillende contexten, namelijk een land met relatief weinig niet-stemmers en automatische kiezer-registratie (Nederland) en een land met relatief veel niet-stemmers en registratie op initiatief van de burger (Verenigde Staten). In beide landen heeft onze theorie verschillen weten te verklaren in stemkansen tussen groepen, en tussen mensen in die groepen. Of er nu veel of weinig niet-stemmers zijn, ze zijn met grotere kans in bepaalde groepen te vinden. We zijn dus in staat geweest de bestaande theorieën over partijkeuze, zoals door ons geïntegreerd in een normgeleide theorie over stemgedrag, met succes te gebruiken om thuisblijven bij verkiezingen te verklaren.

De bevinding, dat mensen uit de lagere klassen met grotere kans thuisblijvers bij verkiezingen zijn, sluit aan bij eerder onderzoek (Texeira, 1992). Opleiding heeft een sterk effect op stemkansen, in die zin dat lager opgeleiden een grotere kans hebben bij verkiezingen thuis te blijven. Een laag inkomen gaat samen met een grotere kans om niet te stemmen. Mensen die lid zijn van een kerkgenootschap zijn met kleinere kans niet-stemmers dan onkerkelijken, een bevinding overeenkomend met die van Pomper en Sernekos (1991). Verenigingslidmaatschap en, voor kerkleden, het regelmatig bijwonen van kerkdiensten zijn van positieve invloed op de stemkans. Dit sluit zowel aan bij Amerikaans (Delaney e.a., 1988) als bij Nederlands onderzoek (Jaarsma e.a., 1986). Voor Nederland bleek dat het hebben van tegengestelde religieuze en economische belangen samenging met een kleinere kans om te gaan stemmen. Hoewel de literatuur over dergelijke cross-pressie-effecten voornamelijk Amerikaans is, konden de hypo-

thesen voor de Verenigde Staten niet bevestigd worden. Er werd al geopperd dat de verzuiling in Nederland wellicht een verklaring kan bieden voor dit verschil. Die traditie blijkt nog altijd van invloed te zijn.

Een hypothese die verworpen moest worden, betrof de stemkansen van negers in de Verenigde Staten. Er bleek geen zelfstandig effect te bestaan van ras, als eenmaal voor opleiding en sociale klasse constant werd gehouden. Een andere falsificering betrof de hypothese over werklozen: zij verschillen, in tegenstelling tot onze verwachting, niet significant van werkenden in de kans om te gaan stemmen. Ten slotte bleek er geen verschil in stemkansen te bestaan tussen gehuwden en ongehuwden. De veronderstelling van een lagere mate van integratie van ongehuwden kon, in ieder geval met onze hypothese, niet worden aangetoond. Een andere bevinding, in strijd met onze verwachting en met eerdere bevindingen, betreft het verband tussen leeftijd en stemkansen. Maakten we uit de literatuur en uit onze theorie op, dat er een kromlijniig verband zou bestaan, de gegevens echter laten zien dat dit verband eerder rechtlijniig is. Een andere leeftijdsindeling levert pas bij dusdanig hoge leeftijd een lagere stemkans voor ouderen op, dat wij vermoeden dat dit eerder te maken heeft met fysieke beperkingen om te gaan stemmen dan met een lagere mate van integratie van ouderen in de samenleving.

Ten slotte hadden we verwachtingen over de invloed van institutionele verschillen tussen beide landen op individuele stemkansen. Het is gebleken dat in de Verenigde Staten, waar het initiatief om te registreren voor verkiezingen bij de individuele burger ligt, het verschil in stemkansen tussen hoog en laag opgeleiden groter is dan in Nederland, waar mensen automatisch voor verkiezingen worden geregistreerd. Bovendien bleek in beide landen opleiding van groter belang te zijn voor de stemkans dan inkomen of sociale klasse. De mate waarin iemand een hoge opleiding heeft genoten is daarmee van centraal belang voor de kans dat hij of zij gebruik maakt van zijn of haar stemrecht, en die opleiding is des te belangrijker naarmate de overheid de gebruikmaking van datzelfde stemrecht aan de individuele burger overlaat.

De aanwijzing, dat geïnformeerdeheid van de kiezer, of zijn/haar vermogen met complexe informatie om te gaan, stemkansen beïnvloedt, brengt een nieuwe vraag te berde. Als we weten dat er steeds meer mensen hoger opgeleid zijn, en het effect van opleiding op de stemkans positief en sterk is, zouden we verwachten dat er over de tijd meer (en in ieder geval niet minder) mensen gaan stemmen. De opkomstcijfers over de tijd voor Nederland en de Verenigde Staten laten echter geen stijging zien (Van Holsteijn, Irwin & Van der Eijk, 1987; *International Herald Tribune*, 6-11-1992). De vraag, waarom deze afleiding uit micro-hypothesen op macro-niveau niet opgaat, verdient naar onze mening nader onderzoek. Onze bevinding dat integratie binnen groepen belangrijker is voor de stemkans dan verschillen tussen sociale groepen, geeft voor dit onderzoek een aanwijzing.

Ons onderzoek laat zien dat de mate waarin mensen in groepen geïntegreerd zijn van belang is voor hun stemkansen. Zo werd voor Nederland bijvoorbeeld het verschil in stemkansen tussen de twee onderscheiden inkomensgroepen insignificant na rekening te houden met verenigingslidmaatschap. Ten aanzien van de integratie in kerkelijke groeperingen kunnen we opmerken dat de ontkerkelijking van de Nederlandse samenleving wellicht gevolgen

heeft voor de opkomst bij verkiezingen. Immers, als er steeds minder mensen naar de kerk gaan, en dit wordt niet vervangen door deelname in een andere maatschappelijke institutie, neemt de sociale integratie van de Nederlandse samenleving af en daardoor zou, *ceteris paribus*, de opkomst lager worden. Het voorbeeld van de afnemende kerkgang in Nederland kan ook licht werpen op de veranderingen in politiek landschap wat betreft de partij waar mensen op stemmen. Bij een lagere mate van integratie (omdat mensen minder naar de kerk gaan, of omdat ze hoger opgeleid zijn) zullen mensen meer op hun eigen koers varen en minder de groepsnorm over stemmen (op welke partij dan ook) volgen. Het niet volgen van de groepsnorm kan dan immers betekenen dat mensen niet stemmen, of dat ze op een andere partij stemmen dan gangbaar is binnen hun sociale groep.

In de inleiding stelden we dat wie geïnteresseerd is in het democratisch gehalte van een samenleving, ook en misschien wel beter naar verschillen in stemkansen tussen sociale groepen kan kijken dan naar opkomstcijfers. De resultaten van onze analyses laten zien dat er inderdaad verschillen zijn in stemkansen tussen sociale groepen, zowel in Nederland als in de Verenigde Staten. De richting van de verschillen geeft aan dat de maatschappelijk relatief laag geplaatste groepen relatief weinig gebruik maken van hun stemrecht. Hoewel deze bevinding misschien geen verbazing oproept, zou zij dat eigenlijk wel moeten doen. Immers, aan het begin van deze eeuw waren het deze groepen (de lagere sociale klassen) die streden voor de invoering van het algemeen kiesrecht, een strijd die zij moesten leveren met de hoger geplaatsten.

Het blijft de vraag of de verschillen in stemkansen tussen sociale groepen dusdanig zijn dat we ons zorgen moeten maken over het democratisch gehalte van Nederland. Een vraag die we in dit artikel niet hebben gesteld is in hoeverre verkiezingsuitslagen zouden veranderen als de opkomst tussen groepen niet verschilt en de integratie in groepen niet afneemt. We zijn niet nagegaan in hoeverre gevolgtrekkingen als die van Teixeira (1992), volgens welke verkiezingsuitslagen in de Verenigde Staten nauwelijks anders zouden zijn wanneer alle groepen in gelijke mate gaan stemmen, op de juiste wijze getrokken zijn en ook voor Nederland opgaan. In ieder geval bleek het ook, of zo niet van groter belang, in welke mate mensen in die groepen geïntegreerd zijn. Als we ons zorgen moeten maken is dat niet zozeer wegens de ongelijke opkomst van groepen alswel vanwege de afnemende mate waarin mensen in die groepen geïntegreerd zijn. We zouden dus kunnen zeggen dat het probleem van niet-stemmen eerder een probleem van cohesie is dan van ongelijkheid in de samenleving. Dat neemt echter niet weg dat de opvatting dat stemkansen in Nederland in de jaren zeventig en tachtig gelijk verdeeld zijn, niet houdbaar is gebleken.

Noten

- 1 Wilma Smeenk is als assistent in opleiding verbonden aan de vakgroep sociologie van de Katholieke Universiteit Nijmegen. Dit artikel is gebaseerd op haar afstudeerscriptie over thuisblijven bij verkiezingen in Nederland en de Verenigde Staten. Deze scriptie kreeg zowel de scriptie-prijs 1994 van de Nederlandse Sociologische Vereniging als de Universitaire studieprijs van de Katholieke Universiteit Nijmegen. Begeleiders waren Nan Dirk de Graaf en Wout Ultee. Nan Dirk de Graaf is als KNAW-fellow verbonden aan de vakgroep sociologie in Nijmegen. Wout Ultee is hoogleraar theoretische en empirische sociologie aan dezelfde vakgroep. Correspondentie richten aan Wilma Smeenk, Vakgroep Sociologie, Katholieke Universiteit Nijmegen, Postbus 9104, 6500 HE Nijmegen.
- 2 De voorspelling dat het rationeel is om niet te gaan stemmen, leunt op de veronderstelling dat alle andere mensen wel gaan stemmen. Bij de veronderstelling dat men onzeker is over de hoeveelheid mensen die gaan stemmen, of dat men zeker is dat er verder niemand gaat stemmen, kan rationeel handelen wel tot de voorspelling leiden dat mensen gaan stemmen.
- 3 In theorie zouden we een cross-pressie kunnen veronderstellen voor joodse mensen in de hogere klassen; hun religie zet aan tot een stem voor de Democraten terwijl hun klasse-lidmaatschap aanzet tot een stem voor de Republikeinen. De bevinding is echter dat joden veelal lid zijn van de hogere klassen én voor de Democraten stemmen (Lazarsfeld, 1948). Religie wordt door hen boven klasse gesteld (vergelijkbaar met negers die in de hogere klassen zitten en veelal voor de Democraten stemmen: zij stellen ras boven klasse).
- 4 We hebben gekozen voor de General Social Survey in plaats van de National Election Studies omdat een vergelijkbare klasse-indeling (met Nederland) binnen de General Social Survey voor handen was. De analyses met daarin de factoren 'gewerkte uren' en 'verenigingslidmaatschap' bevatten alleen respondenten uit de jaren 1980, 1984 en 1988, wegens ontbreken van de betreffende gegevens in de jaren 1972 en 1976.
- 5 We hebben boeren niet opgenomen in de analyse. In deze categorie zijn zowel boeren van zeer grote als zeer kleine boerenbedrijven samengevoegd (voor zelfstandigen is nog wel enigszins naar grootte onderscheiden: grote zelfstandigen (fabrieksdirecteuren) worden in een hogere klasse ingedeeld dan kleine zelfstandigen). Bovendien is de groep beperkt in omvang. Heranalyse van de data met boeren opgenomen levert overigens geen significante verschillen in de resultaten op.
- 6 De χ^2 -waarde is afhankelijk van de steekproefgrootte (een grotere N impliceert een hogere χ^2). Hiervoor zou eigenlijk gecontroleerd moeten worden om de verklaringskracht van de modellen te vergelijken, ware het niet dat de Amerikaanse steekproef kleiner is dan de Nederlandse. De verschillen zijn in feite dus groter (en bevestigen de hypothese dus sterker).
- 7 Aparte (niet gerapporteerde) analyses laten zien dat verenigingslidmaatschap het verband tussen inkomen en stemkansen uit tabel 2 interpreteert.
- 8 Het model is tevens getoetst met cross-pressie, gedefinieerd als combinatie van religie en klasse (dus zonder het effect van de kerkgang mee te nemen). Dit model gaf geen significante verschillen te zien tussen mensen met cross-pressie en mensen zonder cross-pressie. Dit pleit voor de in de theorie gemaakte veronderstelling dat rekening gehouden moet worden met de mate van integratie in de groep kerkelijken.

Literatuur

- Buijs, F. (1986). Wat doen werklozen met hun stem? Opkomst en kiesgedrag van werkloze kiezers bij de deelraadsverkiezingen 1984 in Rotterdam. *Acta Politica*, 21, 57-79.
- Campbell, A. (1960). *The American voter*. New York: Wiley.
- Delaney, J., Masters, M., & Schwochau, S. (1988). Unionism and voter turnout. *Journal of Labor Research*, 9, 221-236.
- Downs, A. (1957). *An economic theory of democracy*. New York: Harper & Row.
- Durkheim, E. (1897). *Le suicide, étude de sociologie*. Parijs.
- Erikson, R., Goldthorpe, J., & Portacorero, L. (1983). Intergenerational class mobility and the convergence thesis: England, France and Sweden. *British Journal of Sociology*, 34, 303-343.
- Hartmann, I., & Vlug, H. (1989). *Tussen burgerschap en eigenbelang: Participatie, legitimiteit en politieke vorming in de jaren '90*. Amsterdam: Nederlands Centrum voor democratische burgerschapsvorming.
- Heath, A., Jowell, R., & Curtice, J. (1985). *How Britain votes*. Oxford: Pergamon Press.
- Holsteyn, J. van, Irwin G., & van der Eijk, C. (1987). *De Nederlandse kiezer 1986*. Amsterdam: Steinmetzarchieff SWIDOC.
- Hout, M., & Knoke, D. (1975). Change in voting turnout, 1952-1972. *Public Opinion Quarterly*, 39, 52-68.
- Jaarsma, B., Schram, A., van Winden, F., & Linssen, G. (1986). Kiezersopkomst in Nederland: een empirisch onderzoek. *Acta Politica*, 21, 39-55.
- Lazarsfeld, P., Berelson, B., & Gaudet, H. (1948). *The people's choice; how the voter makes up his mind in a presidential campaign*. New York: Colombia University Press.
- Lijphart, A. (1986). *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*. Amsterdam: De Bussy.
- Lipset, S.M. (1981). *Political man; The social bases of politics*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Middendorp, C. (1991). *Ideology in dutch politics: The democratic system reconsidered 1970-1985*. Assen: van Gorcum.
- Murray, R., & Vedlitz, A. (1977). Race, socio-economic status, and voting participation in large southern cities. *Journal of Politics*, 39, 1064-1072.
- Nieuwbeerta, P. (1995). *The democratic class struggle in twenty countries 1945-1990*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Piven, F., & Cloward, R. (1989). *Why Americans don't vote*. New York: Pantheon Books.
- Pomper, G., & Sernekos, L. (1991). *Bake sales and voting*. *Society*, 28(5), 10-16.
- Powell, B. (1976). Political cleavage structure, cross-pressure processes, and partisanship: an empirical test of the theory. *American Journal of Political Science*, 20, 1-23.
- Powell, B. (1986). American voter turnout in comparative perspective. *American Political Science Review*, 80, 17-44.
- Rose, R. (1974). *Electoral behavior, a comparative handbook*. New York: The Free Press.
- Schmidt, O. (1983). Kiezeropkomst van 1971 tot 1982. *Acta Politica*, 83, 139-155.
- Sperlich, P. (1971). *Conflict and harmony in human affairs; a study of cross-pressures and political behavior*. Chicago: Rand McNally.
- Teixeira, R. (1992). *The disappearing American voter*. Washington: The Brookings Institution.

Data-bronnen

- Centraal Bureau voor de Statistiek, *Nationaal Kiezersonderzoek 1989* (Steinmetzarchief nr. P1000)
Davis, J. & Smith, T., *General Social Survey Cumulative File, 1972-1991* (ICPSR:9505)
Eijk, van der, C., Iwin, G. & Niemöller, B. (1986) *Nationaal Kiezersonderzoek 1986* (Steinmetzarchief nr. P0866)
Mokken, R. & Roschar, F., *Dutch Parliamentary Election Study 1971* (ICPSR:7311)
Werkgroep Nationaal Kiezersonderzoek, *Nationaal Kiezersonderzoek 1972, 1973* (Steinmetzarchief nr. P0353)
Werkgroep Nationaal Kiezersonderzoek, *Nationaal Kiezersonderzoek 1977* (Steinmetzarchief nr. P0354)
Werkgroep Nationaal Kiezersonderzoek, *Nationaal Kiezersonderzoek 1981* (Steinmetzarchief nr. P0350)
Werkgroep Nationaal Kiezersonderzoek, *Nationaal Kiezersonderzoek 1982* (Steinmetzarchief nr. P0633)